

“Moreover, built environment have lives of their own: they grow, renew themselves, and endure for millennia. Conservation may serve to freeze works of art in time, resisting’s time effects. But the living environment can persist only through change and adaptation.”

N. John Habraken
The Structure of the Ordinary



Persistir a través del canvi

Josep Maria Montaner

Cicle de conferències RE
 Betlem Parés
 Laboratorio Urbano

Sebastià Jornet
 Cèsar Díaz, Josep I. Llorens, Félix Pardo,
 Còssima Cornadó i Emili Hormías
 Francesc Magrinyà
 Anna Paricio i Pep Vivas-Elias
 Rosa Rull i Manuel Bailo
 Bopbaa
 Lali Daví
 Montserrat Fàbregas

Fernando Juan Ramos Galindo
 Fernando Álvarez Prozorovich

Especial
 Antonio Miranda





EQUIP DE DIRECCIÓ DE L'ETSAB

Director

Ferran Sagarra

Sotsdirectors

Josep Maria González, Karin Hofert, Zaida Muxí, Félix Pardo i Ernesto Redondo

Secretaria

Maria Santos Tomás

Cap dels Serveis de Gestió i Suport

Victòria Vela

visions

Direcció

Ferran Sagarra i Zaida Muxí

Disseny gràfic

Francesc Polop *disseny*

Equip de redacció

Arnau Andrés i Carles Baiges

Correcció de textos

Isabel Aparici

Impressió

Plan B

HAN COL-LABORAT EN AQUEST NÚMERO

Agraïm a totes les persones que formen part de l'ETSAB i que han col·laborat amb la seva opinió, suggeriments o escrits:

Josep Maria Montaner, Carla Conill, Blanca Gutiérrez, Adriana Cicoletto, Sebastià Jornet, Francesc Magrinyà, Cèsar Díaz, Josep I. Llorens, Félix Pardo, Còssima Cornadó, Emili Hormías, Manuel Bailo, Eliseu Arrufat, Cristina Gamboa, Josep Bohigas, Lali Daví, Montserrat Fàbregas, Fernando Ramos, Anna Ramos, Fernando Álvarez Prozorovich, Julián Galindo, Helena Sanz, Pilar García Almirall, Dani Crespo, Mariona Benedito, Carlos Ferrater, Antonio Moro, Lluís Carné, Àlvar Llobet, Carmen Rodríguez, Antonio Sanmartín, Alberto Peñín, Josep Maria González, Ludovica Rossi, Maria Goula, Carles Bàrcena, Roger Blasco, Ricard Gratacòs, Revista Diagonal, Adrià Muros, Maria Rubert, Josep Parcerisa, Carles Crosas, Oriol Hostench, Acció Hortera, Manuel Ruisánchez, Francesc Bacardit, Ricardo Flores, Eva Prats, Lluc Hernández, Pilar Rodríguez. **Agraïm també la col·laboració de:** Betlem Parés, Patricia Molina, Anna Paricio, Pep Vivas-Elias, Rosa Rull, Francesc Pla, Iñaki Baquero, Eva Serrats, Repensar Bon Pastor, Antonio Miranda, Berta Miranda, Ajuntament de Manresa, Montserrat Luesma, Joan Rovira, Samuel Lahoz, Ted Wang, Shlomi Almagor, Laura Polo, Oriol Andrés, Francesc Baqué, CoNCA, Consorci de La Mina, Associació de veïns de Verdi del Mig.

<i>Persistir a través del canvi</i>	3	editorial Ferran Sagarra - Zaida Muxí
<i>Una nueva sociedad: hacia la rehabilitación</i>	6	teoria Josep Maria Montaner
<i>Clicle Re. De fàbriques, teatres i cases grans</i>	16	review Arnau Andrés i Carles Baiges
<i>Betlem Parés y el plan de mejora del barrio del Erm</i>	22	Blanca Gutiérrez i Adriana Ciocoletto
<i>Laboratorio urbano. Las voces de la ciudad</i>	28	Patricia Molina
<i>La millora del barri de la Mina: Reciclar, reestructurar, reutilitzar...</i>	38	projectes Sebastià Jornet
<i>Estudi tècnic i actuacions de rehabilitació i millora dels edificis</i>	44	Cèsar Díaz, Josep I. Llorens, Félix Pardo, Còssima Cornadó i Emili Hormías
<i>L'expèriencia d'un procés participatiu</i>	50	Francesc Magrinyà
<i>Urbanisme participatiu des d'una perspectiva de gènere</i>	54	Anna Paricio i Pep Vivas-Elias
<i>Arquitectura transitoria. Ayuntamiento de Manresa</i>	58	Rosa Rull i Manuel Bailo
<i>Continuarà... Remodelació del cafè concert El Molino</i>	67	Josep Bohigas, Francesc Pla i Iñaki Baquero
<i>PFC. Centre de reutilització a Can Batlló</i>	74	Lali Daví
<i>PFC. Ple de cosits. Conversió de l'estació d'Ocata</i>	80	Montserrat Fàbregas
<i>Construir en re, mayor o menor</i>	88	aula Fernando Juan Ramos Galindo
<i>El patrimonio histórico como punto de vista</i>	94	Fernando Álvarez Prozorovich
		+ visions Tallers, cursos, seminaris Concursos - premis Exposicions Llibres Espais ETSAB
<i>El alma del arquitecto</i>	130	especial Antonio Miranda



“Con una vitalidad que parecía imposible a sus años, Úrsula había vuelto a rejuvenecer la casa. «Ahora van a ver quién soy yo. No habrá una casa mejor, ni más abierta a todo el mundo, que esta casa de locos.» La hizo lavar y pintar, cambió los muebles, restauró el jardín y sembró flores nuevas, y abrió puertas y ventanas para que entrara hasta los dormitorios la deslumbrante claridad del verano.”

Cien años de soledad, Gabriel García Márquez

Persistir a través del canvi

Rehabitar, recuperar, refuncionalitzar, reutilitzar, rehabilitar, en definitiva, la consideració del que ja està fet, del projecte d'allò ja construït, és l'eix d'aquest número de *visions*.

En un món urbà, on la meitat de la població del planeta viu en el que es considera conurbacions urbanitzades, es fa difícil sinó impossible parlar de full en blanc, de terres verges. En el territori totalment antropitzat on vivim, la majoria de les vegades hem de treballar a llocs plens de traces, preexistències i vivències de molts tipus.

Aquest *visions* proposa reflexionar sobre la importància de treballar sobre allò existent, situacions on, per abordar els projectes arquitectònics, urbanístics i paisatgístics, cal aplicar visions i aproximacions encara més complexes que la pròpia realitat a transformar i donar resposta a les activitats, històries, vivències i elements previs que hi trobarem.

Quan es treballa sobre preexistències es fa palès el valor transversal del concepte sostenibilitat, que entrelliga qüestions com les relacions i els teixits socials (mantenint identitats espacials) o l'eficiència econòmica, amb l'ús de recursos ja utilitzats, un menor consum de matèries primeres i la generació de menor quantitat de rebuig.

Adequar estructures encara útils, revifant-les des de la contemporaneïtat, lluny de congelar el passat, permet fonamentar el present en la seva vivència.

“Re” (habitar, utilitzar) és, per tant, afegir un substrat més al palimpsest de la ciutat, aprofitant o inspirant-se en el que queda dels anteriors. Tot el contrari del reinici constant des de la *tabula rasa* i del les seves conseqüències: el desaprofitament de recursos, tant intel·lectuals com físics, i el consum desmesurat de territoris.

Durant el primer quadrimestre del curs 2010-2011 va tenir lloc a l'ETSAB un cicle de conferències, amb presència de professors i professores de l'Escola, on es van explicar i exposar diversos projectes de recuperació d'edificis. La voluntat d'aquest cicle va ser ensenyar que la rehabilitació és possible, i sovint desitjable, per a tot tipus de preexistències i no només per als monuments. Evidentment, no era la primera vegada que s'abordava el tema a l'Escola: ja fa temps que els nostres cursos contemplen, d'una o altra manera, el treball sobre l'existent però ara, quan el nou pla d'estudis ho incorpora en el seu enunciat i destina tot un curs de la carrera a tractar temes relacionats amb el lloc, quan dediquem màsters a qüestions energètiques i de sostenibilitat, és hora que el concepte “re” entri a totes i cadascuna de les matèries, com correspon a l'Escola d'una ciutat que en els darrers anys ha començat a treballar-hi amb força, ajudada per professors d'aquesta casa.

Ferran Sagarra - Zaida Muxí

“Con todo, según expliqué anteriormente, primero me hice una mesa y una silla con las tablas pequeñas que traje del barco en mi balsa. Más tarde, después de fabricar algunas tablas, del modo que he dicho, hice unos estantes largos, de un pie y medio de ancho, que puse, uno encima de otro, a lo largo de toda mi cueva para colocar todas mis herramientas, clavos y hierros; en pocas palabras, para tener cada cosa en su lugar de manera que pudiese acceder a todo fácilmente. Clavé, además, unos ganchos en la pared de la roca para colgar mis armas y todas las cosas que pudiese. Si alguien hubiese visto mi cueva, le habría parecido un almacén general de todas las cosas necesarias en el mundo. Tenía todas mis pertenencias tan a la mano que era un placer ver un surtido tan amplio y ordenado de existencias.”

Robinson Crusoe, Daniel Dafoe

Una nueva sociedad: hacia la rehabilitación
Josep Maria Montaner

“Em vaig quedar els llibres, però durant l’any i mig següent no vaig obrir cap de les caixes de cartró on estaven guardats. (...) El pis del carrer 112 no estava moblat, i en lloc de malgastar els diners en coses que no volia i que no em podia permetre comprar, vaig convertir les caixes en una sèrie de “mobles imaginaris” (...) Un grup de setze em va servir de suport al matalàs, un altre grup de dotze es va convertir en taula (...) Penseu en la satisfacció (...) de ficar-te al llit i saber que els teus somnis tindran lloc al damunt de la literatura americana del segle XIX.”

El palau de la Lluna, Paul Auster

Cicle Re. De fàbriques, teatres i cases grans

PER ARNAU ANDRÉS I CARLES BAIGES

Betlem Parés y el plan de mejora del Barrio de l’Erm

PER BLANCA GUTIÉRREZ I ADRIANA CIOCOLETTA

Laboratorio urbano. Las voces de la ciudad

PER PATRICIA MOLINA

“The *as found*, where the art is in the picking up,
turning over and putting-with...”

The “As Found” and the “Found”, Alison and Peter Smithson

La millora del barri de la Mina:

Reciclar, reestructurar, reutilitzar...

Sebastià Jornet

Estudi tècnic i actuacions de rehabilitació i millora als edificis

Cèsar Díaz, Josep I. Llorens, Félix Pardo, Còssima Cornadó i Emili Hormías

L'experiència d'un procés participatiu

Francesc Magrinyà

Urbanisme participatiu des d'una perspectiva de gènere

Anna Paricio i Pep Vivas-Elias

Arquitectura transitoria. Ayuntamiento de Manresa

Rosa Rull i Manuel Bailo

Continuarà... Remodelació del cafè concert El Molino

Josep Bohigas, Francesc Pla i Iñaki Baquero

PFC. Centre de reutilització a Can Batlló

Lali Daví

PFC. Ple de cosits. Conversió de l'estació d'Ocata

Montserrat Fàbregas

“la restauración conservadora: efectivamente la restauración conserva, pero solo las estructuras físicas, la ordenación morfológica, no la estructura social y, en definitiva, por lo tanto, no conserva la ciudad (...) La conservación debe abarcar en forma programada, a la ciudad en su conjunto, no a edificios y episodios aislados (...) Dicha acción de restauración integral, de hecho, se presenta contemporáneamente como balance del pasado y voluntad de futuro, síntesis productiva de conocimientos y fundado programa de acción y política en el campo urbanístico, arquitectónico y funcional, abarcando desde la ciudad y su territorio en general hasta cada una de las viviendas.”

Pier Luigi Cervellati y Roberto Scannavini
Bolonia. Política y metodología de la restauración de centros históricos.

Construir en re, mayor o menor
Fernando Juan Ramos Galindo

El patrimonio histórico como punto de vista
Fernando Álvarez Prozorovich

“La cortina de terciopelo verde musgo daba una sensación de rugosa suavidad, y Scarlett se frotó un poco la cara con ella, como un gato. Y, de pronto, se fijó en los dos cortinones.

Un minuto después, arrastraba por el suelo una pesada mesa con tablero de mármol, cuyas mohosas ruedecillas rechinaron como protestando. La llevó hasta la ventana y, recogiendo la falda, se subió encima y se puso de puntillas para llegar hasta la pesada barra que sostenía los cortinones. Casi no alcanzaba, y tiró de las cortinas con tanta impaciencia que los clavos que sujetaban la barra se desprendieron, y barra y cortina cayeron al suelo con estrépito...

—No se trata de eso ahora —replicó Mamita, aprestándose al combate—. No tiene usted por qué tocar los cortinones de la señora Ellen, arrancando barras y clavos y haciéndolos caer al suelo. La señora Ellen tenía mucho cariño a esas cortinas y no he de ser yo quien permita que las traten así.

Scarlett volvió hacia Mamita sus ojos verdes, ojos que ahora brillaban con febril gozo, ojos que parecían ser los de aquella niña traviesa que hacía rabiar a Mamita en los tiempos felices que la fiel negra tanto echaba de menos.

—Corre al ático y bájame la caja de patrones para vestidos, Mamita —exclamó, dándole un suave empujón—. Voy a hacerme un vestido nuevo...

Después de cenar y levantar manteles, Scarlett y Mamita esparcieron sobre la mesa los patrones, mientras Carreen se dedicaba a descoser los forros de satén y Melanie cepillaba el terciopelo con un cepillo húmedo para quitar bien el polvo...”

Lo que el viento se llevó, Margaret Mitchell

Tallers, cursos, seminaris

Concursos - premis

Exposicions

Llibres

Espais ETSAB



visions 1
HABITAR SIGNIFICA
DEJAR HUELLAS

Teoria
Karsten Harris / Janet Carsten

Review
Iñaki Ábalos / Carlos Ferrater
Diana Cabeza / Adriaan Geuze
i Josep Antoni Llinàs

PFC
Helio Piñón / Francesc Pla /
Eva M. Gómez

+Visions
Activitats culturals de l'ETSAB

Especial CINE
José Luis Guerín

Desplegable
Clorindo Testa

FORMAT: 18x24 cm
IDIOMA: Català / Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 110
ISBN: 84-8301-717-2



visions 2
EL HORIZONTE ES UN
RECTÁNGULO

Teoria
Jean J. Wunenburger / Javier
Maderuelo / Josep Ramoneda

Review
Javier García Solera / Anna Mir /
Michel Corajoud / Luigi Snozzi /
Manuel Brullet / Iñaki Alday i
Margarita Jover-Biboum

PFC
Manuel Ribas Piera / Comissió
Eva M. d'avaluació del PFC

+Visions
Activitats culturals de l'ETSAB

Especial CHILE
Ciudad Abierta / Juan Borchers /
José Cruz Valle / Alejandro Arav-
ena / Elemental Chile

Desplegable
PFC Paisatge

FORMAT: 18x24 cm
IDIOMA: Català / Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 106
ISBN: 84-8301-753-9



visions 3
EL MUNDO ES
INFINITAMENTE
CAVERNOSO

Teoria
Manuel Asensi / Chris Dercon

Review
Alejandro Zaera / Carme Pinós /
Jaume Blancafort i Patricia Reus /
João Gomes da Silva / Josep Miàs

PFC
Enric Miralles i Marcià
Codinachs / Roger Páez y Urtzi
Grau / Eugènia Vidal i Pere Buil /
Aula PFC: Alfons Soldevila

+Visions
Activitats culturals de l'ETSAB
Revisions
Clorindo Testa / Walter Benjamin

Especial
Publicacions ETSAB

Desplegable
Aula PFC

FORMAT: 18x24 cm
IDIOMA: Català / Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 114
ISBN: 84-608-0162-4



visions 4
PONER EN RELACIÓN
LA TÉCNICA CON LOS
HOMBRES

Teoria
Juhani Pallasmaa

Review
Eduardo Arroyo / Mario
Roberto Álvarez / Paulo Mendes
da Rocha / João Álvarez Rocha /
Tussen Ruimte / Helio Piñón,
Nicanor García

PFC
Albert Casals / César Tarancón
Jan Güell / Carmela Torró

+Visions
Activitats culturals de l'ETSAB

Especial trajectòries
Francisco J. Barba Corsini

Desplegable
Torre Agbar, Jean Nouvel

FORMAT: 18x24 cm
IDIOMA: Català / Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 116
ISBN: 84-608-0334-1



visions 5
LA CIUDAD
ES EXPERIMENTAR
LAS DIFERENCIAS

Teoria
André Corboz

Projectes
Maria Rubert / Santiago
Cirugeda / Núria Solsona i
Txema Sánchez / Joan
Busquets / Manuel de Solà
Morales

Aula
Miquel Domingo / Josep
Parcerisa / Tat Bonvehí /
Ariadna Perich / Patricia
Meneses

+Visions
Activitats culturals de l'ETSAB

Especial trajectòries
Manuel Ribas Piera

FORMAT: 18x24 cm
IDIOMA: Català / Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 152
ISBN: 84-608-0441-0
ISBN: 978-84-603-044-3



visions 6
VER ES SUMERGIRSE
EN EL MUNDO

Teoria
Carlos Martí / María Bolaños /
Antonio Santos

Projectes
Richard Murphy / Angelo Bucci /
Fernando Menis / Diana Agrest
i Mario Gandelsonas / Josep
Lluís Mateo

Aula
Antoni Ramon Graells / Íngrid
Schild / Josep Cayuelas /
Elisabet Castells

+Visions
Activitats culturals de l'ETSAB

Especial trajectòries
Francesc Mitjans

FORMAT: 18x24 cm
IDIOMA: Català / Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 178
ISBN: 84-608-0581-6



visions 7
LO PEQUEÑO
ES HERMOSO

Teoria
Dominique Gauzin-Müller /
Ezequiel Usón / Jordi Franquesa

Review
Joan Sabaté / Gianni Scudo /
Sergio Fajardo / Alejandro
Echeverri / Eva Morales /
Miloon Kothari

Projectes
Alfons Soldevila / Sandra
Bestraten / Eva Prats

Aula
Rafael Serra / Jocelyne de
Botton

Especial
Carlos Martí amb dibuixos de
Montse Ribas

FORMAT: 18X24 cm
IDIOMA: Català/Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 165
ISBN: 978-84-608-1040-7



visions 8
ELS ESPAIS
S'HAN DE VIURE

Teoria
Manuel de Solà-Morales

Review
Manuel Delgado / Edward Soja
Lluís Millet / Paola di Biagi
Eliana Cárdenas

Projectes
Coll - Leclerc / Benedetta
Tagliabue / Jorge Mario
Jáuregui / Ton Padullés

Aula
Maria Rubert / Aurora López

Especial
Josep Maria Fargas Falp

FORMAT: 18X24 cm
IDIOMA: Català/Castellano
NÚMERO DE PÀGINES: 152
ISBN: 978-84-608-1139-8

visions 9

Primera edició: maig 2011

© dels autors, 2011.

© Edicions ETSAB, 2011.

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona
Avinguda Diagonal 649, 1er pis
08028 Barcelona

Tel. +34 93 401 64 13
correu electrònic: publicacions.etsab@upc.edu

visions virtual: www.etsab.upc.edu

Impremta: Plan B
Dipòsit legal:
ISBN: 978-84-608-1215-9

Queden estrictament prohibides, sense la autorització escrita dels titulars del copyright, sota les sancions establertes en les lleis, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públic.

Per sol·licitar números anteriors dirigiu-vos a Edicions ETSAB

Foto de la portada: Ajuntament de Manresa, ADD+ARQUITECTURA
Foto de l'editorial: Carles Baiges

